

BY, MARSK OG GEEST



By, marsk og geest

35

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland



Forlaget Liljebjerget 2023

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til
Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion

Claus Feveile
Henrik Lundtofte
Maria Knudsen
Mette Søvsø
Mikkel Kirkedahl Nielsen
Michael Alrø Jensen

Layout: KIRK & HOLM
Copyright: 2023 Forlaget Liljebjerget

Illustration på forsiden

Ribe Hjerneskal, der blev fundet i Ribe i 1973.
Foto af Claus Feveile, Sydvestjyske Museer.

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene
1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse
bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.

ISSN 2445-8147



Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne
til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og
gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

*Silja Arnfridardottir Christensen, Martin Egelund Poulsen
og Lars Grundvad*

- Forsænkede hustomter og deres aktivitetsspor
efter boligfasens ophør**
– stenansamlinger, deponeringer og ardspor på forsænkede
gulve fra senneolitikum og ældre bronzealder 04
- Sunken floors in houses and traces of activity after the
end of the habitation phase
– Stone collections, deposits, as well as ard marks on the sunken
floors from the Late Neolithic and Early Bronze age 19

Karen Thuesen

- Runeindskriften på Ribe Hjerneskal**
– en nytolkning 21
- The runic inscription on a skull fragment from Ribe
– a new interpretation 43

Steffen M. Søndergaard

- Eksempler på restaureringer af byhuse i Ribe fra 1957 til 2009**
– og eksempler på skæmmende kommunale afgørelser i det
bevaringsværdige bybillede 45
- Examples of town-house restorations in Ribe from 1957-2009
– and some examples of communal decisions affecting the
protected townscape 75

Forsænkede hustomter og deres aktivitetsspor efter boligfasens ophør – stenansamlinger, deponeringer og ardspor på forsænkede gulve fra senneolitikum og ældre bronzealder

Af Silja Arnfríðardóttir Christensen, Martin Egelund Poulsen og Lars Grundvad



Indenfor de seneste to årtier har Museet Sønderkov udgravet et mindre antal stenansamlinger på forsænkede gulve fra senneolitikum og bronzealderens første periode (2300-1500 f.Kr.), som kan have røselignende karakter eller optræde som mere tilfældigt anbragte sten. Derudover er der i mange tilfælde registreret spor efter pløjning med ard på bundhorisonten, ligesom der også er dokumenteret andre aktivitetsspor i form af deponeringer i de forsænkede arealer. Overordnet set er der endnu ikke fuld klarhed over selve forsænkningernes funktioner, selv om der efterhånden foreligger forskellige overbevisende tolkningsforslag, der taler for en mangfoldighed af aktiviteter i boligfasen. Mindre ved vi om de aktiviteter, der er foregået efter beboelsesfasen, som stenkonzentrationerne og ardsporene netop repræsenterer. De røselignende stenansamlinger er et fænomen, der primært er registreret i Vejen Kommune i Sydjylland, som udgør Museet Sønderkovs ansvarsområde, mens pløjesporene kendes fra de fleste jyske regioner.

Med udgangspunkt i det registrerede materiale fra den sydjyske indlandsegn er målet med denne artikel at bidrage til diskussionen om, hvad der reelt foregik på de nedgravede husarealer med fokus på fasen eller faserne efter boligens ophør og husets nedrivning. Afspejler de post-funktionelle aktiviteter en form for rituelle handlinger forbundet med opgivelsen og aflukningen af bygningen, eller bør mere profane og lavpraktiske forklaringer søges, som f.eks. rydning og bortskaffelse af marksten samt pløjning med reelle dyrkningsformål?

Studiet i hustomter med forsænkede gulvpartier har siden 2005 været et centralt emne i Museet Sønderskovs ansvarsområde. Det gælder tomter, der er repræsenteret helt eller delvist ved forsænkede gulve, som ofte indgår i en toskibet konstruktion, hvor den nedgravede del mest normalt er placeret i østenden. Der kendes efterhånden næsten 60 eksempler fra Vejen Kommune. Årsagen til den store mængde i den lille indlandsregion er den intensive moderne byggeaktivitet på en egn, hvor flere forhistoriske færdselsruter og trafikale knudepunkter var til stede, hvilket må have skabt grobund for intensiv bosættelse allerede i senneolitikum og ældre bronzealder. Landfærdselsruterne og -knodepunkterne ses afspejlet i gravhøjenes linjedannelser og grupperinger i landskabet (Becker-Christensen 1981, 76 ff.; Müller 1904), og dertil kommer de større vandløb, som ligeledes spillede en vigtig kommunikativ rolle. Særligt Mannehøj-Kongehøj-komplekset i det sydvestlige Vejen har bidraget til analyserne af den senneolitiske og tidligbronzealderlige bebyggelse, men også Tuesbøl i Brørups vestlige udkant og Revsinggård nordøst for Vejen har været af stor betydning; hvilket også gør sig gældende for nærværende artikel (fig. 1). Dog har det indtil videre været de samlede bosættelseslevn, der er fremlagt i mere overordnede tolkninger og synteser (Dollar 2013; Poulsen 2017; Poulsen & Dollar 2019).

Stenansamlingerne og ardsprene udgør tilsyneladende aktiviteter, der foregik efter husets funktionstid, hvorimod anlæg og genstandsdeponeringer på de neddybede gulve som regel repræsenterer handlinger foretaget, mens huset fungerede som bolig- og gårdsenhed. Der er tidligere gjort forsøg på at redegøre for fundsituationerne i de forsænkede gulvniveauer (Poulsen & Dollar 2019, 346 ff.), hvor den overordnede tolkning er indrettet

på, at aktiviteterne primært er foregået efter husenes opgivelse og nedrivning, hvorfor disse handlinger overvejende har haft rituel karakter. Om dette er så enkelt, ønsker denne artikel at diskutere nedenfor.

Baseret på en række eksempler fra Vejen Kommune, skal de forskellige typer af fundsituationer således fremlægges med fokus på stenansamlinger og ardspor, som er de hyppigst forekommende fænomener. Men de for lokalområdet mere sjældne fundsituationer, som f.eks. genstandsdeponeringer, skal naturligvis også inddrages. Herefter skal spredningen af de forskellige aktivitetsspor diskuteres på et mere overregionalt niveau. Er der tale om reelle, tolkbare udbredelsesmønstre, eller afspejler spredningen blot udgravningsmetodiske forskelle og eventuelle variationer i intensiteten af arkæologiske undersøgelser?

Strukturerede stenansamlinger – røser eller henkastede marksten?

Der er foreløbigt registreret syv regelmæssige stenansamlinger på forsænkede gulve i Vejen Kommune. Til denne kategori hører stenkoncentrationer, der har en røselignende karakter på grund af en tilnærmelsesvis cirkulær eller langoval form. Røserne kan dog ofte være fragmenterede, da den øvre del af stenhoben kan være fjernet eller forstyrret af nyere tids landbrug, og stenlægningens oprindelige form kan være hæret af samme årsag.

De strukturerede koncentrationer kan efter endt udgravning fremtræde som cirkelrunde og nærmest kuplede røser med en diameter på omtrent 1,5–2,5 m (fig. 2). I sidstnævnte tilfælde kan det handle om nærmest rette, parallelle sider og gavlformede afslutninger, hvor formen således minder om jordfæstegrave. Stenstørrelserne i en struktureret ansamling synes at variere, men ikke så markant og regulært som i de kendte gravrøser. Under

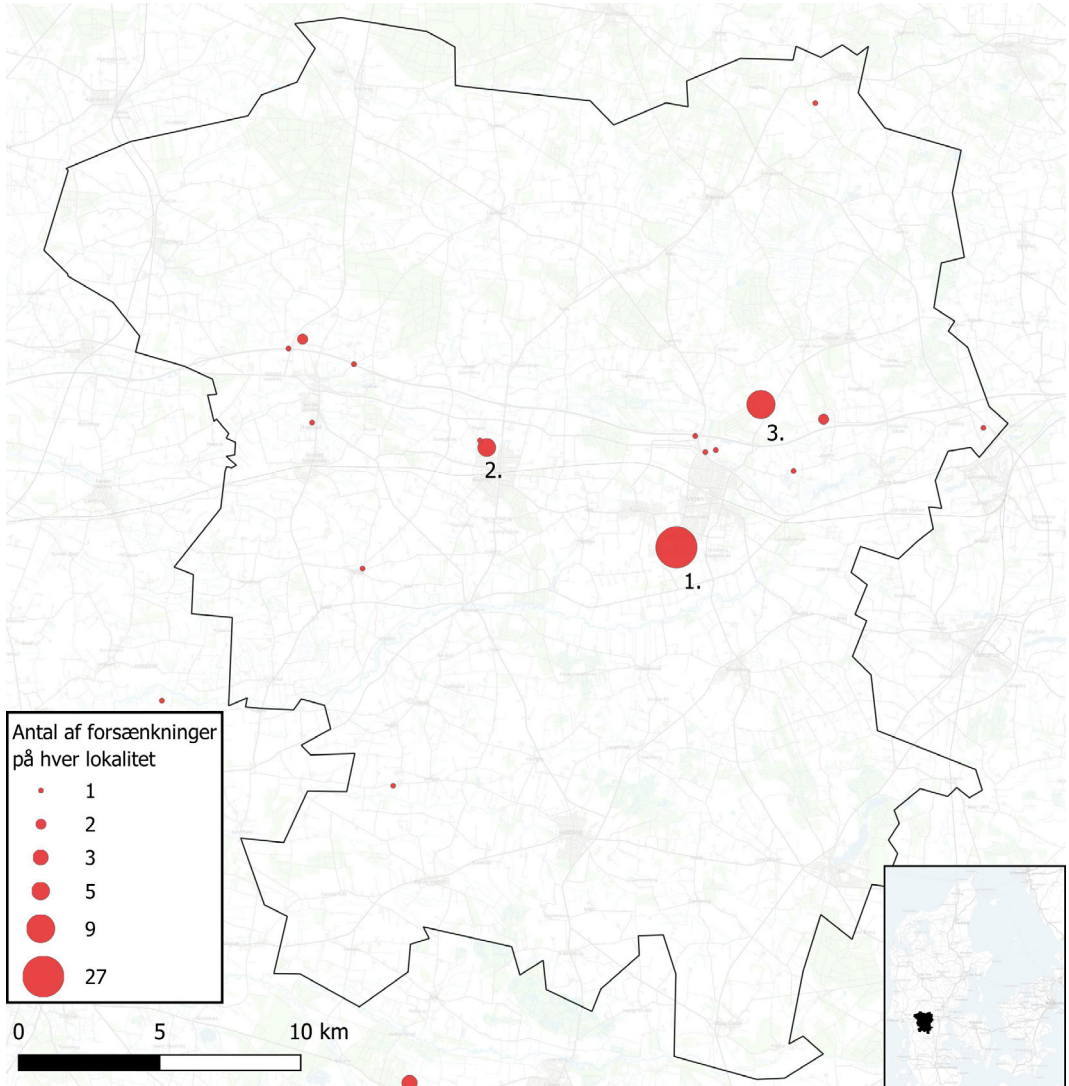


Fig. 1.

Kort over Vejen Kommune med angivelse af lokaliteter, der rummer hustomter med forsænkede gulve. De fremhævede lokaliteter er: 1. Mannehøj-Kongehøj-komplekset, 2. Tuesbøl og 3. Revsinggård. Kort: Silja Arnfridardóttir Christensen, Museet Sønderkov.

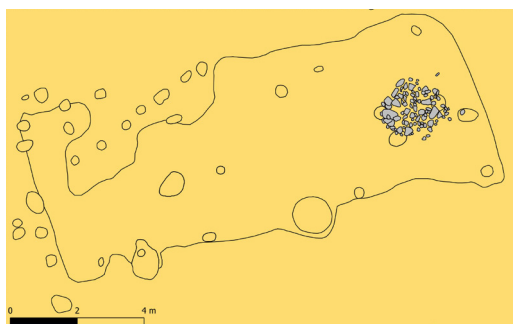
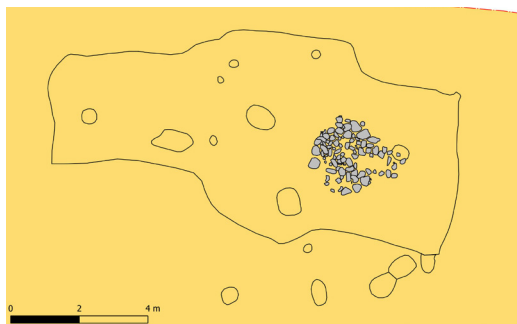
Map of Vejen Municipality with sites that contain house plots with sunken floors. The featured sites are: 1. Mannehøj-Kongehøj complex, 2. Tuesbøl and 3. Revsinggård. Map: Silja Arnfridardóttir Christensen, Museum Sønderkov.

udgravningen af de første cirkulære stenansamlinger var arbejdshypotesen netop, at der var tale om miniatureversioner af de større stenlægninger under og omkring gravanlæg i bronzealderhøjene, hvorfor de benævntes "minirøser". Der er imidlertid endnu ikke dokumenteret fundsituationer eller genstandsfund, der kan tolkes som grave eller egentligt gravgods i forbindelse med den strukturerede variant. Det vil sige intakte eller oprindeligt hele genstande, rumarrangementer som småkamre, skeletrester eller ligskytter, hvilket gør røserne vanskelige at tolke som gravanlæg eller konstruktioner relateret til dødebehandling. Knoglemateriale bevares dog sjældent i de sanddominerede jorder, hvorpå de forsænkede huse normalt opførtes. Når minirøserne dukker frem på en udgravning, rager de gerne lidt op over forsækningsfyldenes overflader med højder på omtrent 50 cm, og i nogle tilfælde kan de have været højere, for nyere tids landbrug har fjernet de øverste sten (Poulsen & Dollar 2019, 347 – se eksempel på forstyrret røse fra Mannehøjgård IV på fig. 2). Muligvis har de ligefrem markeret hustomterne, hvilket antydes på Kongehøj II-lokaliteten, hvor et yngre treskibet langhus fra ældre bronzealder var placeret nøjagtigt midt imellem to forsænkede hustomter uden på nogen måde at forstyrre disse (Poulsen & Dollar 2015), og her var den ene fyldt med sten, som oprindeligt kan have dannet en mere regulær og højere konstruktion.

Omvendt kan de strukturerede stenansamlinger principielt blot tolkes som rydningsrøser, hvor man af ukendte årsager har anbragt markstenene mere regelmæssigt. Handlingen behøver ikke at være resultatet af en gennemtænkt plan. Stenene kan være nedkastet i den ikke-tildækkede fordybning og dermed ikke nødvendigvis være anbragt omhyggeligt deri. Så vidt forfatterne er

orienteret, er der ingen stenansamlinger fundet i de ikke-nedgravede dele af toskibede huse – dvs. hvor de endnu er placeret på undergrundsfladen. Sådanne eksempler vil naturligvis oftest være fjernet ved senere markarbejde og lignende, men man kunne forvente at finde eksempler derpå i tilfælde, hvor nedrevne huse kort efter blev forsejlet af gravhøje (f.eks. Asingh 1988), eller på lokaliteter, der er dækket af beskyttende flyvesandslag i de Limfjordsnære egne. Dette er indtil videre ikke påvist, hvorfor det umiddelbart kan konkluderes, at stenmaterialet først og fremmest skulle skaffes af vejen. Dermed synes stenene umiddelbart at være en del af opfyldningsmaterialet, da gulvhullet skulle udjævnes, selvom tolkningen som en form for aflukningsritual ikke helt bør udelukkes. At de røselignende stenkoncentrationer blev anlagt efter husets nedrivning bevidnes af et eksempel fra Mannehøjgård I, hvis røse var placeret ovenpå husets østligste tagstolpehul (Dollar 2013, 44). Stenmaterialet ville desuden udgøre rumforstyrrende elementer og dermed være ret upraktiske at have stående midt på gulvarealerne, som ofte havde en ret begrænset størrelse, der sjældent overskred 50 m². Røsen fra Mannehøjgård I viser derudover tegn på, at dens forfald ser ud til at være påbegyndt, inden opfyldningen af forsænkningen var fuldendt, idet enkelte sten så ud til at være skredet ud af deres oprindelige placering og lå i sekundært leje på et tyndt lag opfyldningsjord (Johansen & Laursen 2005). Om dette er tegn på, at røsen har stået synligt fremme i en længere periode, eller om disse udskredne/sekundært aflejrede sten blot senere er påført sammen med den øvrige tildækningsfyld, er vanskeligt at afgøre.

Et hidtil unikt eksempel på stenkoncentrationer i en forsænket hustomt repræsenteres af "dobbeltløsen" fra Tuesbøl i den vestlige udkant af Brørup (fig. 3). Her optræder en



fundsituation med særlige genstande, der leder tankerne hen på rituelle aktiviteter, der muligvis involverer en form for begravelse. Der er tale om to små ovale røser på 1,8 x 1,2-1,4 m. Stenene var placeret direkte på forsænkningens bundlag og kan derfor henføres til tiden, hvor forsænkningen gik ud af brug. Der blev i forsækningsfylden fundet fem fladehuggede pilespidser samt en tyndnakket miniatureøkse af flint (fig. 6), hvor sidstnævnte lå omtrent midt imellem de to stenansamlinger. Der må være tale om en antikvitet fra tragtbægerkulturen, som af uvisse årsager er endt i gulvhullet. Eftersom fundene er lokaliseret i opfyldningsmaterialet og ikke på selve bundniveauet, kan de ikke med sikkerhed relateres direkte til hverken det nedgravede gulv eller til de to stenansamlinger, og af samme årsag tolkes de ikke som gravgods, hvorfor der ikke bør være tale om en gravlæggelse. Mere om genstandsfundene foreligger nedenfor.

Fig. 2.

Eksempler på strukturerede "røser" fra lokaliteterne Mannehøjgård IV (øverst) og Mannehøjgård I (nederst). Fotos: Martin Egelund Poulsen & Steffen Terp Laursen. Tegninger: Silja Arnfridardottir Christensen, Museet Sønderkov.

Examples of structured "cairns" from the sites Mannehøjgård IV (top) and Mannehøjgård I (bottom). Photos: Martin Egelund Poulsen & Steffen Terp Laursen. Drawings: Silja Arnfridardottir Christensen, Museum Sønderkov.



Andre stenrelaterede aktivitetsspor på de forsænkede gulve

Den anden variant af stenansamlinger har en mere irregulær, ustruktureret karakter, hvor stenene også udviser større dimensionsmæssige variationer fra knytnæve- og hovedstore- til over ølkassestore sten. Koncentrationerne fremstår ustrukturerede, asymmetriske og formløse horisontalt såvel som vertikalt. Men trods manglen på struktur og regelmæssighed er det bemærkelsesværdigt, at disse stenansamlinger oftest befinder sig nogenlunde centralt på forsænkningens bundhorisont. Sådanne eksempler er velkendte fra Mannehøjgård IV og Kongehøj II-III (fig. 4-5). Som nævnt kan det ikke udelukkes, at nogle af disse eksempler er udjævnede røser.

Fig. 3.

"Dobbeltroesen" fra Tuesbøl. Foto: Scott R. Dollar, Museet Sønderkov.

The "double cairn" from Tuesbøl. Photo: Scott R. Dollar, Museum Sønderkov.



Fig. 4.

Eksempel på lettere asymmetrisk og ustruktureret stenansamling fra Kongehøj III (K1). Foto: Martin Egelund Poulsen, Museet Sønderkov.

Example of a slightly asymmetrical and unstructured stone accumulation from Kongehøj III (K1). Photo: Martin Egelund Poulsen, Museum Sønderkov.

Udover de størrelsesmæssige forskelle blandt stenene i ansamlingerne er det værd at bemærke, at nogle sten også har haft en praktisk anvendelse før de endte i forsænkningerne – dette gælder både i de velstrukturerede og i de mere irregulære stenansamlinger. Således kan nogle sten, om end en lille andel af det samlede antal, udvise forarbejdningsspor i form af slebne flader. Det kan dreje sig om knusesten eller løbere og underliggerdele til

skubbekværne. Forarbejdede sten forekommer dog hyppigst i forbindelse med de mere spredte og uregelmæssige stensamlinger, når man anskuer materialet fra Vejen Kommune (fig. 5). Desuden kendes eksempler på efterladte hele og velanvendte underliggere, hvor placeringen har karakter af en forladt brugsgenstand, som man fandt unødvendig at medtage og viderebenytte andetsteds – altså et levn fra husets funktionstid (Feveile & Lauridsen 2007).

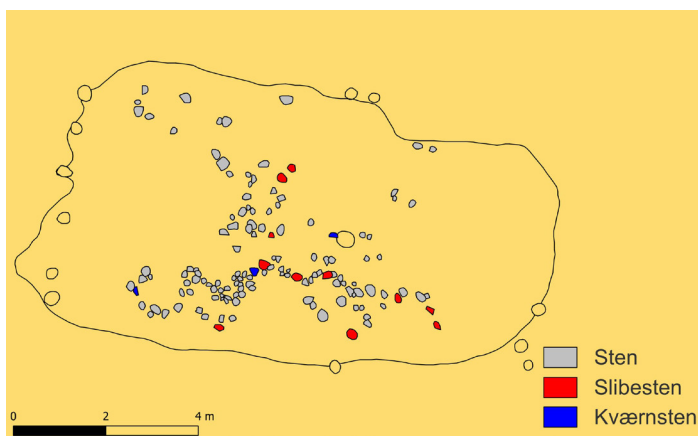


Fig. 5.

Eksempel på irregulær stenansamling fra Mannehøjgård IV, som rummede bemærkelsesværdigt mange sten med forarbejdningsspor. Desuden var hustomten (K32) mere fundrig end de øvrige forsænkede huse på lokaliteten og dens naboenheder. Tegning: Scott R. Dollar/ Silja Arnfríðardóttir Christensen, begge Museet Sønderkov.

Example of irregular stone collection from Mannehøjgård IV, which contained a remarkable number of stones with traces of processing. In addition, the house plot (K32) was richer in finds than the other sunken houses on the site and its neighboring units. Drawing: Scott R. Dollar/ Silja Arnfríðardóttir Christensen, both Museum Sønderkov.

Genstandsmaterialet – affald og deponeringer

Fundmaterialet fra forsænkningerne repræsenteres typisk af keramikfragmenter, flintafslag, behuggede stykker af lokalflint, spredte trækulsstykker, kogestensfragmenter og fragmenterede redskaber. Samlet set betegnes disse levn som husholdningsaffald, og de findes overvejende i fyldjorden over det forsænkede gulv. Dog optræder også genstande, som ikke nødvendigvis blev anset som affald eller udtjente objekter, da de endte i forsænkningerne. Det er de intakte sager, hvoraf nogle har karakter af bevidste deponeringer eller husofre, når de er fundet på gulvniveauet, mens de øvrige fra opfyldningsmaterialet bedre kan tolkes som kasserede eller tabte genstande. Men undertiden virker det besynderligt med hele luksuriøse sager i opfyldningen, hvor en tolkning som deponeringer ikke bør udelukkes. I modsætning til fundene fra forsækningsfylden, må genstandene fra gruber og især stolpehuller i huset ofte tilknyttes selve funktionsfasen, hvor en del kan være deponeret i forbindelse med husets opførelse.

De intakte eller store dele af lerkar kan afspejle deponeret keramik eller efterladte, mindre værdifulde husholdningsbeholdere. Undertiden er spandformede og tykvæggede forrådskar efterladt i kanten af de forsænkede gulve (Hertz 2005). I andre tilfælde er de placeret i tilknyttede stolpehuller i tag- eller vægkonstruktionen og har dermed karakter af mere regulære husofre. Et eksempel fra Nørregård VIII ved Holsted repræsenterer imidlertid en deponering, der må være foretaget efter husets opgivelse. Her var tale om et mindre, toskibet hus uden forsænket gulv, hvor et vægstolpehul i nordøsthjørnet rummede seks sammenstablede lerkar af klokkebægerform i let varierende størrelse, der var vendt på hovedet (Grundvad 2022,

36–37; Grundvad & Poulsen 2013). Denne spektakulære nedsættelse må være foretaget efter optrækningen af vægstolpen.

Fladehuggede pilespidser er en relativt hyppigt påvist fundkategori i de forsænkede hustomter. Ved enkeltfundene kan der ofte være tale om kasserede pilespidser, der mislykkedes under produktionen eller var beskadiget under jagt eller kamp. Men hvor de er fundet i større antal, på gulvniveauet eller længere oppe, bør tilstedeværelsen ikke nødvendigvis tolkes som en del af affaldshåndteringen. Her kan det være et tegn på produktion af disse fladehuggede objekter på stedet. Kun ét muligt eksempel på sidstnævnte foreligger i Vejen Kommune, nemlig forsænkningen med den dobbelte stenkoncentration fra Tuesbøl, som også rummede en flintøkse (fig. 6).

Andre fladehuggede flintgenstande, såsom dolke og segl, forekommer, selvom disse er langt hyppigere i Nordjylland (Sarauw 2006, 30 ff.; Simonsen 2017, 234 ff.), hvor kridtlagene ved Limfjorden rummer rige ressourcer af kvalitetsflint, som blev udnyttet i samtiden (Becker 1993). I de sydligere egne af Jylland er dolke og segl et sjældnere indslag på bopladserne, men de forekommer – hyppigst som fragmenter og mere undtagelsesvis i intakt tilstand. Et eksempel kan nævnes fra Mannedølgård IV, hvor en miniaturedolk, fremstillet på en let irregulær flække af lokalflint, var placeret i en lav grube i et forsænket gulv (Poulsen & Dollar 2013, 35). Om den fladehuggede genstand blev deponeret i husets funktionstid eller den efterfølgende fase, er imidlertid uvist. Dolke, segl og økseemner af flint og bjergart kan tolkes som deponeringer foretaget i husets levetid, når de er stukket ned ved siden af stolpen (Karsten 1994, 145 ff.).

En relativt hyppig fundsituation i forhistoriske hustomter er deponeringen af ældre



Fig. 6.

En del af fundmaterialet fra Tiesbøl-forsækningen med "dobbeltrøsen". Der er tale om en hvidpatineret tyndnakket flintøkse i miniatureformat. Til højre ses tre af de i alt fem fladehuggede pilespidser. Tegning: Bente G. Alexiou for Museet Sønderkov.

Part of the artifacts from the Tiesbøl sunken floor with the "double cairn". It is a white patinated miniature thin-necked flint axe. On the right three of the five bifacial arrowheads are shown. Drawing: Bente G. Alexiou for Museum Sønderkov.

genstande eller antikviteter. De er blandt andet tolket som levn med åndelig kraft fra forfædrene, der skulle beskytte huset og husholdet under funktionstiden (Valum 2011, 80 ff. og deri anført litteratur). Når fundsituationen med antikviteter registreres i post-boligfasen, bliver tolkningerne umiddelbart vanskeligere. Eksempler på dette fra Sydjylland er blandt andet en håndtagsblok fra Maglemosetid (9000–6800 f.Kr.), som blev fundet i en seneolitiske forsækning på Revsingård II eller den tidligere nævnte tyndnakkede miniatureøkse fra Tiesbøl, som dateres til Tragtbægerkulturen (mere nøjagtigt TNC – MNAI, 3500–3000 f.Kr.). Når genstande som disse findes i forsækningernes opfyldningsmateriale, formindskes sandsynligheden for, at der er tale om bevidst deponerede antikviteter. Dog er det muligt, at genstandene repræsenterede værdsatte forfaderobjekter, inden de endte i forsækningens opfyldningsmateriale. "Antikviteter" i hustomter og gruber er dog et særskilt emne, der skal behandles i en kommende publikation.

Ardspor i forsækningerne

Spor efter ardplojning i forskellige forhistoriske kontekster har længe været kendt, i særdeleshed under gravhøje (Thrane 1991), men også i forbindelse med bevarede agersystemer, der i første halvdel af 1900-tallet endnu ikke var fjernet ved moderne landbrug (Hatt 1941, 1949). Indenfor de seneste årtier er ardspor på forsænkede husgulve blevet et fænomen, der optræder i stigende grad i takt med en øget udgravningsmæssig opmærksomhed. Selvom ardspor i forsækninger har visse ligheder med eksemplerne, der er registreret under gravhøjene, bør de næppe anses som samme fænomen. De to pløjningsaktiviteter fandt desuden sted på pladser af forskellig størrelse, hvor forsækningerne i modsætning til gravhøjsarealet bød på begrænset bevægelsesfrihed.

Ardspor på forsænkede gulve er foretaget før opfyldningen af de forladte gulvhuller, da arden ikke kunne pløje dybere end 5–10 cm, og fundsituationerne viser ofte ardspor på maksimalt 2–3 cm dybde, både under

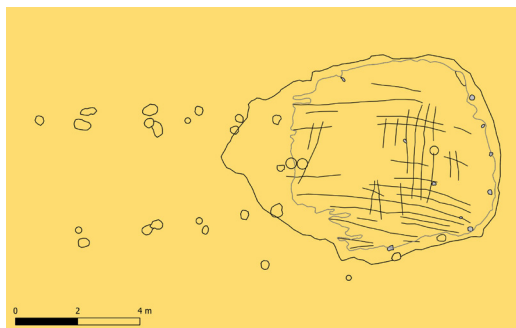
gravhøje og i forsænkninger. De kan med andre ord vanskeligt være spor efter pløjning ovenfra, som er foregået på de tildækkede gulve, da forsænkningernes dybder ofte måler 30–50 cm, og her må vi ikke glemme deres oprindeligt større dybdemål. Ardsporene er som regel dokumenteret i én langsgående retning, der stort set altid følger husets orientering. Sjældnere er de langsgående ardspor suppleret med tværgående furer, som det oftest ses under gravhøjene. Men her skal det understreges, at de langsgående pløjspor ofte fremtræder tydeligst, hvorfor de tværgående i flere tilfælde kan være overset. At kryds-og-tværs pløjning ikke er så hyppigt registreret i forsænkningerne, kan have den lavpraktiske forklaring, at denne form for pløjning simpelthen er vanskelig at udføre på de kun 5–6 m brede nedgravede gulvpartier (Poulsen & Dollar 2019, 348–349). I Vejen Kommune er det især forsænkningerne fra Revsinggård II mellem Vejen og Gesten, der har påvist tværgående ardspor (fig. 7).

Ardpløjningens potentielle årsager kan have praktisk (Boas 2019, 245) eller mere rituel karakter (Simonsen 2017, 392–393; Poulsen & Dollar 2019, 349). Den er tilsyneladende foregået efter forsænkningen gik ud af brug, hvilket i flere tilfælde understreges ved, at forsænkningernes bundlag er trukket ud af arden, hvorved anlæg som ildsteder og tagstolpehuller tydeligvis er ardbært i overfladen (f.eks. Dollar 2013, 45). Det ville også virke besynderligt, hvis pløjeaktiviteter foregik under husets funktionstid. Dermed er fundsituationen, der ofte dokumenteres under gravhøje, betydeligt anderledes, idet pløjningen under disse er foregået inden opførelsen på et mere plant og væsentligt større areal (Thrane 1991, 113).

Praktisk set kan ardbløjning på forsænkede gulve være en måde at udjævne og omdanne

det tidligere beboede jordstykke, hvor næring i brugstiden har ophobet sig. Det har været et potentielt frugtbart areal til afgrødedyrkning. Den begrænsede plads har dog gjort det besværligt at ardbløje i det efterladte gulvhul, hvorfor man ikke kan udelukke, at furerne i forsænkningen i flere tilfælde er skabt af træspader eller lignende håndredskaber. Efterhånden kunne man have tilført næringsrig jord, hvor slutresultatet af denne proces i så fald er den fuldendte gradvise tildækning og udjævning af det tidligere gulvhul. Ardspar er i sjældnere grad registreret længere oppe i forsækningsfylden (Sarauw 2006, 31), hvor pløjesporene visuelt ofte drukner i fyldskifter af samme farvenuance. De ofte stærkt fragmenterede keramikfund og flintafslag kunne netop udgøre de ikke-organiske rester fra husholdningsaffald, der blev tilført som gødskning (se f.eks. Henriksen, Robinson & Kelertas 2018, 405).

Imod dette taler imidlertid fundsituationerne med flere intakte genstande eller objekter i større fragmenter, som optræder på bundniveauet eller i forsænkningernes opfyldningsmateriale. I sjældnere tilfælde kan fundfragmenter fra bund- og topniveauet refittes, hvilket antyder en genopfyldning og udjævning i én omgang fremfor en gradvis og langsommelig opfyldningsproces, selvom ardbløjningen kan have trukket nogle af genstandene rundt horisontalt. Ofte er forsækningsfyldet netop ikke lagdelt men derimod ret homogent, hvilket også taler for, at tildækningen og udjævningen ofte foregik i én ombæring (Nielsen 2019, 23). Denne potentielt hurtige genopfyldning er også registreret i andre regioner (Nordvall 2019, 91). Hvis dette er tilfældet, synes tesen om, at de forsænkede områder blev pløjet med et praktisk mål for øje mindre sandsynlig, men opfyldningsprocessen er næppe foregået på nøjagtig samme vis i hele Sydsandinavien.



Udbredelsen af forsænkede hustomter, stenkonzentrationer og ardspor

Forsænkninger kendes i størstedelen af det nuværende Danmark, dog primært på den jyske halvø, med særlige koncentrationer ved Kongeåen og Limfjorden (fig. 8). Derudover var de velkendte i Sydsverige, navnlig i Skåne og Halland (Björhem & Säfvestad 1989; Nordvall 2019; Tesch 1993; Westergaard 2009). Jordbundsforholdene på de fleste lokaliteter med forsænkninger er ret sandede. Med dateringer fordelt mellem hele neolitikum og den tidligste bronzealder, findes der over 420 registrerede forsænkninger på mindst 215 lokaliteter i det nuværende Danmark (fig. 8)¹⁾. De fleste forsænkninger er dateret til senneolitikum eller bronzealderens periode I (2300–1500 f.Kr.), men der findes mindst 35 forsænkninger, der er dateret til tidlig- og mellemneolitikum (3900–2300 f.Kr.), enten ved typologisk datering af keramik eller ved kulstof 14-dateringer. Disse tidlige forsænkninger er ofte mindre i flademål, og de er mere usikkert relateret til toskibede konstruktioner.

På nuværende tidspunkt lader det til, at de strukturerede stenansamlinger eller de mulige røser, primært optræder i Vejen Kommune. To lignende eksempler fra henholdsvis Sjælland og Nordjylland kan dog fremhæves. I en toskibet hustomt nær Aars

Fig. 7.

Ardspor under udgravningen af en forsækning på Revsinggård II. På planen til venstre af samme hustomt ses de opmålte ardspor. Foto og tegning: Silja Arnfridardottir Christensen, Museet Sønderskov.

Ard marks from the excavation of a sunken floor at Revsinggård II. On the plan to the left of the same house plot, the registered ard marks are shown. Photo and drawing: Silja Arnfridardottir Christensen, Museum Sønderskov.

¹⁾Datasættet er bygget op omkring informationer fra kataloget i publikationen om toskibede huse i Danmark (Sparrevojn et al. red. 2019) suppleret med øvrige publikationer om tidsperioden (navnlig Simonsen 2017, Torfing 2021), samt personlig kommunikation med arkæologerne fra Varde og Ringkøbing kommuner (Arkvest).

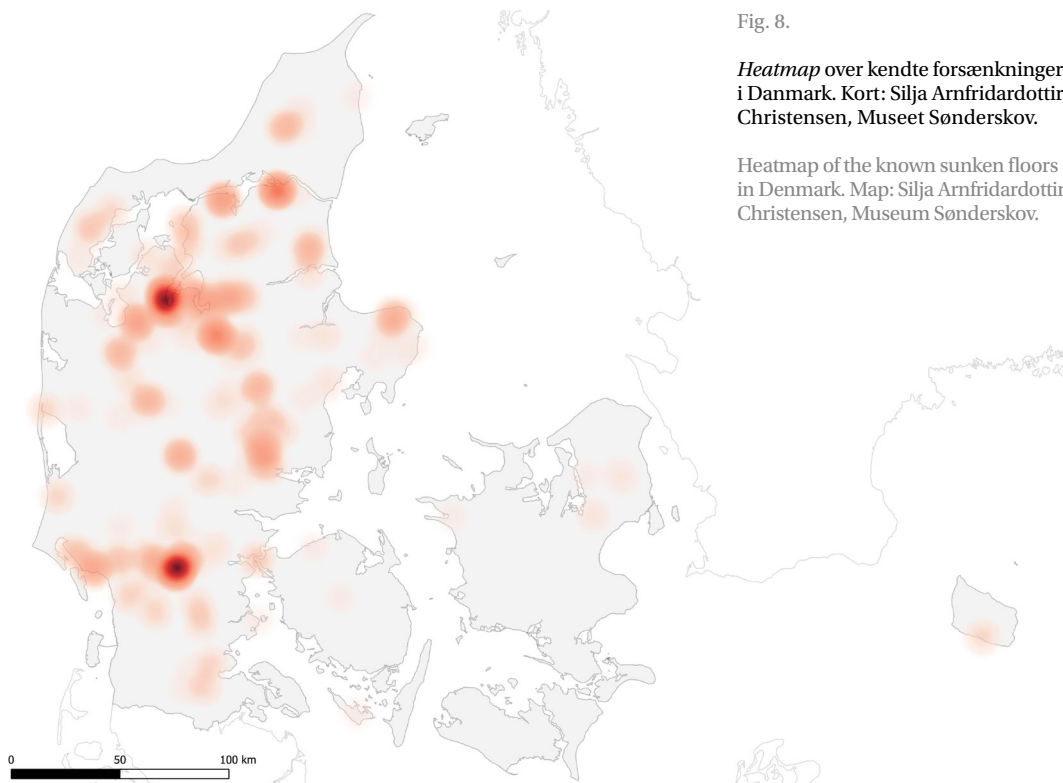


Fig. 8.

Heatmap over kendte forsænkninger i Danmark. Kort: Silja Arnfríðardóttir Christensen, Museet Sønderkov.

Heatmap of the known sunken floors in Denmark. Map: Silja Arnfríðardóttir Christensen, Museum Sønderkov.

i Vesthimmerland blev en større plamag først tolket som en forsækning med en central stenkonzentration. I dette tilfælde kunne stratigrafiske forhold blandt andet vise, at der dog snarere var tale om fyldresterne fra en gravhøj, der var blevet anlagt ovenpå huset, og at stenansamlingen var brolægningen til en grav i højen (Jensen 2011). Det monumentale toskibede langhus fra Vinge på Sjælland rummede et forsænket gulvparti med en stenkonzentration på ca. 2 m i diameter, der lå lige syd for forsækningens centraldel. Stenansamlingen var anlagt på forsækningens bundlag. Selvom den havde røselignende karakter, var den forstyrret af moderne pløjning (Johannsen 2017, 5).

Om de strukturerede stenansamlinger virkelig var et sydjysk fænomen, er endnu vanskeligt at

afgøre, da antallet på landsbasis er for beskedent. Det skyldes sandsynligvis en generelt manglende opmærksomhed på fænomenet, hvor stenmaterialet oftest blot ansues som tilfældigt havnede elementer i forsækningernes genopfyldning.

Under bearbejdningen af den daværende eksisterende data vedrørende forsænkede gulve, fandt P. O. Nielsen (2019, 23) frem til at der i Danmark var fundet ardspon i 18 forsækninger, alle i Jylland. Ardspon på forsænkede gulve synes dog at være betydeligt mere veludbredte, men de kan også være underrepræsenterede, da ardspon kan være svære at observere under en udgravning i tørre vejrforhold, hvis arealet er stærkt bioturberet/forstyrret, eller hvis de valgte udgravningsmetoder ikke tillader

større fladeobservationer. Derfor vil mange ardspor være i fare for at blive overset selv af de mest rutinerede feltarkæologer. De er dog dokumenteret på mange forskellige lokaliteter i Jylland (f.eks. Mikkelsen 2019, 227; Sarauw 2006, 39; Simonsen 2017, 79), ligesom de kendes fra flere svenske lokaliteter (Nordvall 2019, 84 ff.), så fænomenet var tilsyneladende ret almindeligt.

Afslutning

Studiet af forsænkningerne har givet flere oplysninger om, hvad der skete efter husenes brugstid. Ardspor indikerer først og fremmest, at arealet ofte blev pløjet efter endt anvendelse. Dog er det svært at bestemme, hvorvidt denne pløjning blev udført af praktiske årsager, eller om den var rituelt ladet. Flere undersøgelser antyder dog, at arealerne næppe blev dyrket lige efter husenes nedrivning. Selve tilstedeværelsen af stenansamlinger modsiger, at de pågældende forsænkede arealer gik direkte over til at være dyrkede arealer. Her er det påfaldende, at ardspor og stenkonzentrationer sjældent optræder i samme forsækning. Den eneste undtagelse på dette er en forsækning fra Kongehøj III, hvor en større irregulær stenkonzentration overlejrerede ardspor. Her udgør ardsportene naturligvis den første aktivitetsfase. Tilstedeværelsen af sten, struktureret eller mere tilfældigt anbragt, taler for en hurtig opfyldningsproces i en eller få faser. Med hensyn til tolkningen af de røselignende stenansamlinger må det konkluderes, at der endnu ikke kan gives en entydig forklaring på dette fænomen. Det er dog sandsynliggjort, at de ikke repræsenterer gravlæggelser. Eftersom stenkonzentrationerne, ardsportene og bestemte deponeringer er dannet efter husenes opgivelse og nedrivning, kan den kendte teori om husenes kulturelle biografi næppe benyttes på materialet i fokus, da den omhandler bestemte huse i bebyggelser, som bliver stående gennem længere tid og

løbende vedligeholdes, hvor rollen er ændret fra funktionel boligenhed til socialt og sakralt samlingssted (Gerritsen 1999 og deri anført litteratur). I de heri behandlede tilfælde foregik aktiviteterne i fjernede bygninger. Ligesom husene dannede ramme om forskellige gøremål i deres funktionstid, har man tilsyneladende også efterladt dem på forskellig vis, selvom der er ensartede mønstre i store dele af Sydskandinavien, som det er vist ovenfor.

Det er vigtigt i feltarkæologien at være opmærksom på de omhandlende fænomener, da flere iagttagelser på forsænkede gulve fra forskellige regioner vil bidrage med øget viden om disse post-funktionelle aktivitetsspor. Her bør naturvidenskabelige analysemetoder anvendes i stigende grad, og metodisk set er der behov for mere ensrettede måder at udgrave de forsænkede gulve, hvor man skrotter metoden med maskinel udgravning eller simple profilsnit og i stedet lægger vægt på horisontale fladegravningsmetodikker med håndkraft. Ellers bliver det vanskeligt at observere den ofte komplekse rækkefølge af aktiviteter, der er foregået under og efter husenes levetid.

Litteratur

- Asingh, Pauline 1988: Diverhøj – A Complex Burial Mound and a Neolithic Settlement. *Journal of Danish Archaeology* 6, 1987, s. 130–154.
- Becker, Carl Johan 1993: Flintminer og flintdistribution ved Limfjorden. *Kort- og råstofstudier omkring Limfjorden* (red. J. Lund & J. Ringtved), Limfjordsprojektet, Rapport nr. 6, Århus, s. 111–133.
- Becker-Christensen, Henrik 1981: *Hærvejen i Sønderjylland – et vejhistorisk studie. Fra Kongeåen til Danevirke*. Institut for Grænseregionsforskning, Vojens.
- Björhem, Nils & Ulf Säfvestad 1989: *Fosie IV. Byggnadstradition och bosättningsmönster under senneolitikum*. Malmöfynd 5, Malmö.
- Boas, Niels Axel 2019: The houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Djursland, East Jutland. *Houses for the Living: two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark. Volume 1* (red. Lotte Reedtz Sparrevohn et al.), Nordiske Fortidsminder Volume 31: 1, København, s. 237–262.
- Dollar, Scott Robert 2013: Hustomter fra senneolitikum og tidligste bronzealder i Vejen Kommune. *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig* 14, 2012, s. 39–49.
- Gerritsen, Fokke 1999: The cultural biography of Iron Age houses and the long-term transformation of settlement patterns in the southern Netherlands. *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998* (red. C. Fabech & J. Ringtved), Højbjerg, s. 139–148.
- Grundvad, Lars & Martin Egelund Poulsen 2013: Omvendte ofre. *Skalk* 4, 2013, s. 9–11.
- Hatt, Gudmund 1941: Forhistoriske Plovfurer i Jylland. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1941, s. 155–165.
- Hatt, Gudmund 1949: *Oldtidsagre*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Arkæologisk-Kunsthistoriske Skrifter 2: 1, København.
- Henriksen, Peter Steen, David Earle Robinson & Kristina Kelertas 2018: Bronze Age Agriculture, Land Use and Vegetation. *Bronze Age Settlement and Land-Use in Thy, Northwest Denmark Vol. II* (red. Jens-Henrik. Bech, Berit Valentin Eriksen, & Kristian Kristiansen), Jysk Arkæologisk Selskab Skrifter 102, Højbjerg, s. 387–458.
- Johannsen, Jens Winther 2017: Mansion on the Hill – A Monumental Late Neolithic House at Vinge, Zealand, Denmark. *Journal of Neolithic Archaeology* 19, 2017, s. 1–27.
- Karsten, Per 1994: *Att kasta yxan i sjön: en studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8, No. 23, Stockholm.
- Mikkelsen, Martin 2019: Two-aisled houses from the areas around Viborg and Holstebro. *Houses for the Living. Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark. Volume 1* (red. L.R. Sparrevohn et al.), Nordiske Fortidsminder Volume 31: 1, København, s. 215–236.
- Müller, Sophus 1904: Vei og Bygd i Sten- og Bronzealderen. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1904, s. 1–64.
- Nielsen, Poul Otto 2019: The development of the two-aisled longhouse in the Neolithic and Early Bronze Age. *Houses for the Living. Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark. Volume 1* (red. L.R. Sparrevohn et al.), Nordiske Fortidsminder Volume 31: 1, København, s. 9–50.
- Nordvall, Linn 2019: Hus med nedsänkt golv

- funktion eller tradition? I: P. Wranning (red.) *Vägsjäl. Arkeologi längs Väg 117*. Utskrift 15. Tomelilla, s. 71-96.
- Poulsen, Martin Egelund 2017: Bebyggelse og landbrug i overgangsperioden mellem yngre stenalder og ældre bronzealder - betragtninger fra et sydjysk indlandsområde. *By, marsk og geest* 29, 2017, s. 5-29.
- Poulsen, Martin Egelund & Scott Robert Dollar 2015: Bronzealderbønder i det sydjyske indland - treskibede langhuse fra ældre bronzealder på Kongehøj II. *By, marsk og geest* 27, 2015, s. 5-19.
- Poulsen, Martin Egelund & Scott Robert Dollar 2019: Late Neolithic houses - seen from the perspective of South Jutland. (red.) *Houses for the Living. Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark. Volume 1 (red. Lotte Reedtz Sparrevohn et al.)*, Nordiske Fortidsminder Volume 31: 1, København, s. 343-355.
- Sarauw, Torben 2006: *Bejsebakken. Late Neolithic Houses and Settlement Structure*. Nordiske Fortidsminder Serie C, vol. 4., København.
- Simonsen, John 2017: *Daily Life at the Turn of the Neolithic. A comparative study of longhouse with sunken floor at Resensgaard and nine other settlements in the Limfjord region, South Scandinavia*. Jysk Arkæologisk Selskab Skrifter 98, Højbjerg.
- Sparrevohn, Lotte Reedtz et al. (red.) 2019. Houses for the Living. *Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark. Volume 2 - Catalogue*. Nordiske Fortidsminder Volume 31: 1. København.
- Tesch, Sten 1993: *Houses, Farmsteads and Long-term Change. A Regional Study of Prehistoric Settlements in the Köpinge Area, Scania, Southern Sweden*. Uppsala.
- Thrane, Henrik 1991: Danish Plough-Marks from the Neolithic and Bronze Age. *Journal of Danish Archaeology* 8, 1989, s. 111-125.
- Torffing, Tobias Danborg 2021: Senneolitiske huse i Sydvestjylland - hustyper, kronologi og landskab. *By, marsk og geest* 33, 2021, s. 4-31.
- Valum, Maria S. 2011: Med forfedre som beskytter. Husoffer på Lista i senneolitikum og bronzealder. *Primitive tider* 13, 2011, s. 73-89.
- Westergaard, Bengt 2009: *Klockbägare i N-bygd? Senneolitiska hus i mellersta Halland*. RAÄ UV Väst Rapport 2009: 14. Mölndal.

Upublicerede kilder

- Feveile, Claus & Jens Lauridsen 2007: *Nygaardstof - bebyggelse fra bronzealderen og fra nyere tid*. Den antikvariske Samling i Ribe. Bygherrerapport.
- Grundvad, Lars 2022: *Beretning for systematisk arkæologisk udgravning af HBV 1464 Nørregård VIII & IX i Holsted sogn, Malt herred, tidl. Ribe amt, nu Region Syddanmark*. Museet Sønderсков.
- Hertz, Ejvind 2005: *Afrapportering for forundersøgelse på HBV j.nr. 1212 Mannehøjgård. Udstykning etape 2*. Museet på Sønderсков.
- Jensen, Sine Toft 2011: *Beretning. VMÅ 2659 Tinggård 2011*. Gundersted sogn, Slet Herred, Ålborg Amt. Sted nr. 12.07.02. Sb.nr. 67. Vesthimmerlands Museum.
- Johansen, Kasper Lambert & Steffen Terp Laursen 2005: *HBV 1212 Mannehøjgård Matr.nr.9m, Askov By, Malt sogn, Malt herred, Ribe amt. Konstruktionsbeskrivelser*. Museet på Sønderсков.
- Poulsen, Martin Egelund & Scott Robert Dollar 2013. *Beretning for arkæologisk systematisk undersøgelse af HBV j.nr. 1212 Mannehøjgård etape IV. Askov by matr.nr. 9m, Malt sogn, Malt herred, gl. Ribe amt, Region Syddanmark*. Museet på Sønderсков.

Summary

Sunken floors in houses and traces of activity after the end of the habitation phase – Stone collections, deposits, as well as ard marks on the sunken floors from the Late Neolithic and Early Bronze age.

Within the last two decades, the archaeologists at Museum Sønderkov have excavated several stone accumulations in sunken floors from the Late Neolithic and the first period of the Bronze Age (2300–1500 BC), some of which have cairn-like characteristics. In addition, ard marks and depositions have been recorded in the sunken floors. Overall, there is not yet complete clarity about the functions of the sunken floors themselves, even though there are now various convincing interpretation proposals that speak for a diversity of activities in the housing phase. We know less about the activities that took place after the habitation phase, which the stone concentrations and ard marks represent. The cairn-like stone accumulations are a phenomenon that is primarily recorded within Museum Sønderkov's area (Vejen Municipality in the central part of South Jutland), while the plough tracks are known from most Jutland regions. Do the post-functional activities reflect some form of ritual actions associated with the abandonment and closure of the building, or should a more profane and practical explanation be sought?

Since 2005, the study of the sunken floors has been a central focal point at Museum Sønderkov. These sunken floors are generally either located in the eastern end of two-aisled longhouses or cover the entire area of the houses, with most of them dating to the Late Neolithic or the earliest part of the Bronze Age. Almost 60 examples are currently known from Vejen Municipality (fig. 1). This is a relatively large amount, compared to the

fact that only around 420 houses with sunken floor have been excavated in Denmark (fig. 8). The reason for the large amount in this small inland region is thought to be the presence of several prehistoric traffic routes and junctions in the area, which must have created fertile ground for intensive settlement already in the Late Neolithic and Early Bronze Age.

The studies of the sunken floors have provided more information about what happened after the houses went out of use. Ard marks primarily indicates that the area was often ploughed after the house was demolished. However, it is difficult to determine whether this ploughing was done for practical reasons or whether it was ritually charged. Nonetheless, many of the observations suggest that it is unlikely that the areas were cultivated immediately after the demolition of the houses. The very presence of stone accumulations contradicts that the sunken areas in question went directly to being cultivated areas. Here it is important to note that ard marks and stone concentrations rarely appear in the same depression. The presence of stones, structured or more randomly placed, support the notion of a rapid filling process in one or a few phases. Regarding the interpretation of the use of the cairns themselves, it must be concluded for now that it is not yet possible to bring a clear understanding of these. However, it is likely that they do not represent burials. The stone accumulations, the ard marks and most of the deposits were made after the houses were abandoned and demolished. Just as they formed the framework for various tasks during their functional period, the houses have apparently also been abandoned in different ways, although there are uniform patterns in large parts of Southern Scandinavia.

It is important in archaeological excavations to be aware of these phenomena, as more observations on sunken floors from different regions will contribute to increased knowledge of these post-functional traces of activity. Scientific analytical methods should also be used to a larger extent. Methodologically, there is a need for a more uniform ways of excavating the sunken floors, where the methods of mechanical excavation or simple profile cuts are abandoned and instead emphasis is placed on horizontal surface excavation by hand. Otherwise, it becomes difficult to observe the complex sequence of activities that took place during and after the life of the houses.

Silja Arnfridardottir Christensen

Cand.mag.

Museumsinspektør, Museet Sønderkov

Sønderkovgårdvej 2, 6650 Brørup

sac@sonderskov.dk

Martin Egelund Poulsen

Mag.art.

Museumsinspektør, Museet Sønderkov

Sønderkovgårdvej 2, 6650 Brørup

mep@sonderskov.dk

Lars Grundvad

Cand.mag.

Museumsinspektør, Museet Sønderkov

Sønderkovgårdvej 2, 6650 Brørup

lg@sonderskov.dk
